

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

D Ü İ F D

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ

CİLT: XIX, SAYI: 1

2017/1

DİYARBAKIR / 2017

**HAÇLI SEFERLERİ'NDEN MOĞOL İSTİLÂSINA TARİHİN
TANIĞI:
HÂRİM KALESİ**

Dr. Öğr. Üyesi Nadir KARAKUŞ*

Özet

Haçlıların Doğu Akdeniz'de ve Yakın Doğu'da tutunma nedenlerinden birisi imar ettikleri veya ele geçirdikleri korunaklı kalelerdir. Bu dönemde Hısnu'l-Ekrâd, Safed, Kerek gibi pek çok kale vardır. Halep'teki Müslümanlar ile Antakya'daki Haçlılar arasında tampon bir yer olan Hârim kalesi bu dönemde önemli olaylara şahitlik etmiş, hem Müslüman-Haçlı rekabetinde, hem de Müslüman emirlikler arasındaki güç mücadelesinde önemli rol oynamıştır. Gelişen tarihî olaylara Ermeniler ve Bizans'ın da katılımıyla Hârim kalesi adeta XII. ve XIII. asrı yansıtan bir ayna olmuştur. Moğollar ve onları bölgeden uzaklaştıran Baybars'ın da bu kaledeki hatıraları Hârim'i daha ilginç bir hale getirmiş, geçmişe ışık tutarak bu dönemi özetlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Haçlılar, Hârim, Zengî, Nûreddin, Selahaddin, Moğollar

The Witness Of The History From The Crusades To Mongolian Invasion: Harim Castle

Abstract:

One of the reasons that the Crusaders hold on to the Eastern Mediterranean and the Near East is sheltered castles which they have built

* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı. (e-mail: nadirkarakuş_64@hotmail.com)

or captured. In this period, there are many castles such as Hısnu'l-Ekrâd, Safed, Kerek. Hârım castle which is the buffer zone between Muslims in Aleppo and Crusaders in Antioch has witnessed an important incident, it has played a part in both rivalries between Muslims- the crusades and a power struggle between the Muslims Emirates. Along with Armenian and the Crusades participated in ongoing historical events, Hârım castle was virtually a mirror which reflects the 12th and 13th century. Mongols and Baybars who removed them from the region their memories have made Hârım more interesting, and the period summarized by shedding light on the past.

Key Words: Crusaders, Harim, Zangi, Nur al-Din, Saladin, Mongols.

GİRİŞ

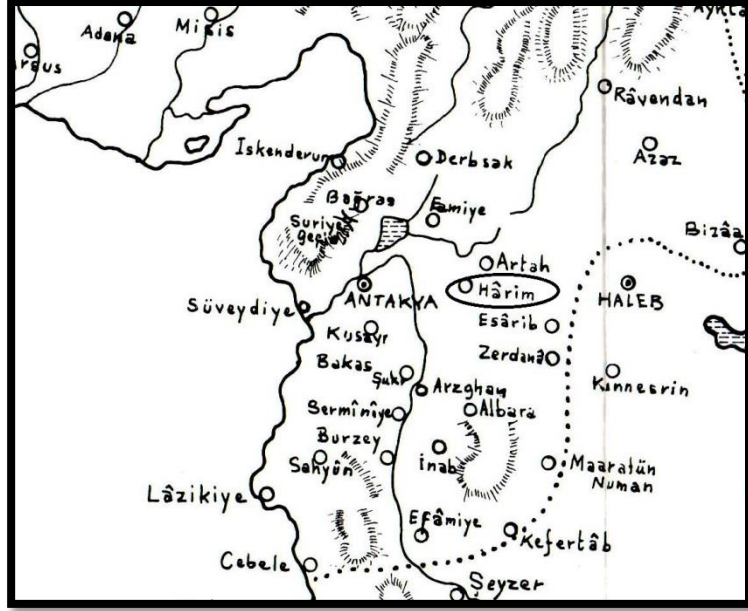
Hârım kalesi, Antakya'nın doğusunda¹¹⁸ Halep'in batısında yer alan büyük bir kaledir.¹¹⁹ Şimdi Halep'in nahiyelerindedir. Ağaçları ve suları ile maruftur. Günümüzde iskâna açık bir yerleşim yeri olan kalenin, sağlamlığından dolayı düşmanlarının içeriye girmesi mümkün olmayan bir yapısı vardır.¹²⁰ İbn Kesir, burayı Tel Hârım kalesi olarak kaydeder ve kalelerin en

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, tash.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987, c. IX, s. 406.

¹¹⁹ Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn*, tahk.: İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1418/1997, c. I, s. 322.

¹²⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, tahk.: Ferid Abdülaziz el-Cündî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, c. II, s. 237-38.

müstahkemi ve mntıkların da en korunaklısı olarak tarif eder.¹²¹ Batılılar bu kaleyi “Harenc” olarak isimlendirir.¹²²



Hârim kalesinin tarih yolculuğunu, Haçlılar daha bölgeye gelmeden Anadolu’dan başlatmak gerekir. Muhtemelen önceden Bizans’a ait olan Hârim kalesi, Kutalmışoğlu Süleyman’ın (1075-1086)¹²³ 467/1075’de İznik’e yerleşmesinden kısa bir süre sonra,

İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, tahk.: Ahmed Abdulvahhab Fetih, Dâru’l-Hadîs, Kahire 1413/1992, c. XII, s. 252.

¹²² Bk. William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev.: Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, Columbia Universty Press, New York 1943, c. II, s. 57; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, c. II, s. 109, 273; Stanley Lane- Pool, *Saladin and the Fall of the Jerusalem*, Londra 1898, s. 76, 83.

¹²³ Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Bkz. Ali Sevim, *Anadolu Fâtihî Kutalmışoğlu Süleyman Şah*, Ankara 1990.

Güneydoğu Anadolu seferi esnasında Selçuklular'ın eline geçmişti.¹²⁴

Hârim kalesi Antakya topraklarında idi.¹²⁵ İlk Haçlılar Antakya önlerine geldiklerinde 7 Zilhicce 490/15 Kasım 1097'de, daha sonra Antakya Prinkepsi olacak olan Bohemund, Hârim garnizonunu müstahkem mevkiinden çıkmaya kandırmış, ardından da kaledekilerin hepsini acımasızca katletmişti.¹²⁶ Halep emîri Rıdvan b. Tutuş (1095-1113)¹²⁷ ile Antakya'nın daha önceki emîri Yağısıyan birlikte idiler. Rıdvan, Yağısıyan'ın kızı Çiçek Hâtun ile evli idi. Antakya'ya hücum eden Haçlılar, erzak temin edebilmek için Halep'e de saldırılara başlamışlardı. Yağısıyan'ın oğlu¹²⁸, Rıdvan'a gelerek Haçlılar'a karşı yardım istemiş, Rıdvan da Halep askeri ile Sökmen'i onun yanına vermişti. Bu askerî güç, kendilerinden sayıca daha kalabalık olan Haçlılar karşısında tutunamamış, Hârim'e çekilmişler, fakat Hârim'deki Ermeniler Halep ve Artuklu askerlerini buraya yaklaştırmamışlardı.¹²⁹

¹²⁴ Abdülkerim Özeydin, "Asya", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 521.

¹²⁵ Bırsel Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi (1109-1187)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 163; Runciman, c. I, s. 168.

¹²⁶ Runciman, c. I, s. 168.

¹²⁷ Bkz. Ali Sevim, "Rıdvan b. Tutuş", *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 50-51.

¹²⁸ İsmi Şemsüddevl'e dir. Haçlılar Antakya'yı ele geçirince babası Yağısıyan, Antakya'yı terkederek kaçmış, ama o iç kaleye çekilerek direnişe devam etmiştir. Daha sonra şehre yardıma gelen Kürboğa'nın ordusu Haçlılar'a yenilince teslim olmak zorunda kalmıştı. Bkz. Ebru Altan, "Yağısıyan", *DİA*, İstanbul 2013, c. XLIII, s. 178.

¹²⁹ İbnu'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep fi Tarihi Halep*, tahk.: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, yy. c. VIII, s. 3661; Runciman, c. I, s. 173'de ise, yardımı bizzat Yağısıyan'ın kendisinin istediği bildirilir. Rıdvan'ın askerleri Haçlılar karşısında yenilince dağınık bir şekilde Halep yoluna döküldükleri ve Hârim'in yanından geçerken oradaki garnizon da kaçanlara katılarak, şehri Hıristiyan ahâliye bıraktıkları anlatılır. Oysa Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 168'de Bohemund'un Hârim'i hile ile ele geçirerek buradakilerin tamamını katlettiği belirterek, kendi içinde tenakuza düşer.

Antakya ovasına bakan Hârim, Birinci Haçlı Seferi'nden beri Haçlılar'ın elinde idi.¹³⁰ 504/1111'de "Kayınağacı" lakaplı Guido Fresnel adlı Haçlı, Hârim valisi olarak Antakya Princepsi Tancred'in¹³¹ vassali olarak görev yapmıştı.¹³² Adı geçen Hârim valisi, 22 Rebûlâhîr 509/14 Eylül 1115'te Kudüs Kralı I. Baudouin'in Porsuk'un¹³³ ordusunu gafil avlayarak bozguna uğrattığı savaşta, Haçlı ordusuna yardıma gelmişti.¹³⁴ Muharrem 513/Nisan 1119'da Artuklu Necmeddin İlgazi Kinnesrîn'den Hârim, Ruc ve Cebelisümmâk'e akınlar düzenlemişti.¹³⁵ Bu yıl aynı zamanda Haçlılar'ın İlgazi'nin karşısında büyük bir hezimet yaşadıkları ve Antakya Prinkepsi Roger'in de öldüğü bir savaş meydana gelmişti. Haçlılar bu yenilgiyi, Kanlı Meydan Savaşı "Ager Sanguinis" olarak hafızalarına kazıyacaktı.¹³⁶ Üsâme b. Münkız'ın *Kitâbü'l-İ'tibâr*'daki ifadesine göre; 40.000 kişilik Haçlı ordusundan sadece yirmi kişi Antakya'ya dönebilmişti.¹³⁷

¹³⁰ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul 2014, s. 251.

¹³¹ Bkz. R. Nicholson, *Tancred*, Chicago 1940.

¹³² Runciman, c. II, s. 101.

¹³³ Porsuk b. Porsuk olarak da bilinen Selçuklu kumandanıdır. Büyük Selçuklu Sultanları Berkyaruk ve Muhammed Tapar'ın emrinde bulunmuş, parlak zaferler kazanmış bir kimse idi. Sultan Muhammed Tapar'a isyan edip Haçlılar'a karşı ittifak yapan Artuklu Emîri Necmeddin İlgazi ve Dimaşk Atabegi Tuğtegin'e karşı gönderilen Porsuk, Tuğtegin'in ağırlıklarının bulunduğu Hama'yı yağmalayarak tahrip etti. Ardından da ince bir taktikle Kefertab'ı ele geçirerek burayı Münkızoğullarına teslim etti. Ancak Teldânis istikametinde ilerlerken Haçlılar'a gafil avlandı ve dağılan ordusunu toparlayamadığı için, yenildi ve kumandanlarının ısrarı ile geri çekildi. Bu olaya çok üzüldüğü ve yenilgiyi hazmedemediği için birkaç ay sonra 510/1116'da öldü. Bkz. Anna Komnena, *Alexiad: Malazgirt'in Sonrası*, çev.: Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 197, 199, 201; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi*, çev.: Ali Öngül, İzmir 2000, c. I, s. 25, 67, 91, 106, 135, 140, 154, 232; Cl. Cahen, *La Syrie du Nord*, Paris 1940, ss. 261-263, 271-274; Asbridge, s. 174-75; Runciman, c. II, s. 109.

¹³⁴ Runciman, c. II, s. 109.

¹³⁵ İsmail Yiğit, "Kinnesrîn", *DİA*, Ankara 2002, c. XXV, s. 420.

¹³⁶ Asbridge, s. 180; Runciman, c. II, s. 124.

¹³⁷ Bk. Üsâme b. Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, çev.: Yusuf Ziya Cömert, İstanbul 1992, s. 165.

İmâdüddin Zengî, 524/1130'da Esârîb kalesini Haçlılar'ın elinden almış ve burayı tamamen yıkıp, tahrip etmişti.¹³⁸ Ardından da Hârîm'e gitmiş ve Haçlılar'ın elindeki bu kaleyi muhasara altına almıştı.¹³⁹ Haçlılar Zengî'ye şehrin gelirinin yarısını vermek şartıyla anlaşma teklif etmişler, İmâdüddin Zengî de bu teklifi kabul ederek, buradan ayrılmıştı.¹⁴⁰ Bu dönemden sonra da Hârîm kalesi bölgenin nabzını tutmaya devam edecek, yeni gelişmelere beşiklik edecekti. Haçlı seferlerinden önceki durumunu ele almadığımız bu makalemiz, Haçlı seferleri sırasında Antakya Haçlıları ile Halep'teki Müslüman emirler arasındaki olayları ortaya koyduğu gibi, Haçlılar ile Müslümanlar arasındaki savaşları ve anlaşmazlıkları da mercek altına almaya çalışacaktır. Hârîm kalesi etrafında şekillenen olaylar ele alınırken, Haçlılar ile Müslüman hanedanlar arasındaki münasebetler yanında, Müslümanların kendi aralarındaki iç çekişmelerine de işaret edilerek, Haçlıların bölgede niçin bu kadar uzun tutunduklarına da cevap aranmaya çalışılacaktır. Baybars'ın sahneye çıktığı XIII. asrın yarısından itibaren de kısa süre Moğolların eline geçen kalenin, dönemin katliam ve acımasızlığına nasıl şahitlik ettiğini anlatmaya çalışacağız. Makalemiz Hârîm kalesi üzerinden Baybars'ın Anadolu seferinin anlaşılmasına da katkı sağlayacak ve döneme ışık tutmaya çalışacaktır.

¹³⁸ Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni, Melisa Matbaacılık, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 554.

¹³⁹ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, (1118-1146)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, c. II, s. 94.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, IX, 254; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep fî Târîhi Halep*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, c. I, s. 310; Ebû Şâme, I, 119; İbn Haldun, c. V, s. 266; Stanley Lane- Pool, s. 51.

NÛREDDİN ZENGÎ ZAMANI

İkinci Haçlı Seferi'nin Haçlılar açısından tam bir fiyasko ile sonuçlanmasından¹⁴¹ kısa bir süre sonra, 544/1149 yılında Nûreddin Halep'i tehdit eden¹⁴² Hârim kalesini kuşatmış ve Haçlılar'ı mağlup etmiş, daha sonra da kaleyi ele geçirmişti.¹⁴³ Antakya Prinkepsi Raymond kumandasındaki Haçlılar ona karşı çıkmışlar, Nûreddin de onlara karşı parlak bir zafer kazanmıştı.¹⁴⁴ Buradan da İnnib kalesine¹⁴⁵ giderek Haçlılar'ı muhasara etmişti.¹⁴⁶ Antakya Prinkepsi Raymond ve ona destek veren Haşhaşî Kürt müttefiki Ali b. Vefâ'nın adamlarını İnnib ile Gab bataklığının arasındaki ovada, geceleyin gizlice onları kuşatarak bozguna uğratmıştı. Savaşın bitiminde maktuller arasında Raymond¹⁴⁷ ve müttefiki Batınî Ali b. Vefâ da vardı. Haçlılar “Kanlı Tarla” dan sonraki en büyük mağlubiyeti tatmışlardı.¹⁴⁸

¹⁴¹ Bkz. Thomas Jackson, “Concept of a Crusaid”, *River Academic Journal*, c. V, sayı: 2 (2009), s. 15; John M. Riddle, *History of the Middle Ages*, Rowman&Littlefield Publishers Inc., Lanham 2008, s. 318; David Nicolle, *İkinci Haçlı Seferleri 1148*, çev.: L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2014, s. 75.

¹⁴² Asbridge, 252.

¹⁴³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 333.

¹⁴⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr: Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 273; Runciman, c. II, s. 273; Hillenbrand, s. 144.

¹⁴⁵ Halep dolaylarında, Azâz bölgesinde bir kaledir. Yâkût, c. I, s. 306.

¹⁴⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 333.

¹⁴⁷ Thomas F. Madden, *The Concise History of the Crusades*, Third Edition, Londra 2013, s. 63; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu, çev.: Özden Arıkan, Numune Matbaacılık, İstanbul 1986, s. 45.

¹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, IX, 362; İbn-i Kadî Şühbe, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, İstanbul: Nurosmaniye Kütüphanesi, Yeni Kayıt: 2906, Eski Kayıt: 3410, vr. 94; Ömerî, 273; Asbridge, s. 252-53; Konstantin Yelin, *Isma'ilis and Crusaders in Syria, Medieval Diplomacy*, Cambridge 2006, 15; W. B. Stevenson, *The Crusaders In The East*, Cambridge At The University Press, Cambridge 1907, s. 165; Runciman, c. II, s. 273.

Nûreddin Mahmud b. Zengî, 24 Safer 551/18 Nisan 1156'da ordusunun başında, Haçlıların yağma ve bozgunculuk yaptıklarını öğrendiği Halep bölgesine ilerledi. Yolda Halep'teki kuvvetlerinin Hârim yakınlarında talan yapan Frenklere galip geldiklerini, onları kılıçtan geçirip, bir kaçını da esir aldıklarını öğrendi. Haberi getiren askerin beraberinde Frenklere ait çok sayıda kesik kelle de vardı. Bunlar bir tören alayı eşliğinde Dımaşk'a götürülmüşlerdi.¹⁴⁹

Nûreddin aynı sene Haçlılar'ın elindeki Hârim kalesini yeniden muhasara etti.¹⁵⁰ Nûreddin Müslümanların nazarında aşilamaz olarak görülen kaleyi kuşatıp, halkını sıkıştırdı. Bölgedeki tüm Haçlılar da toplanarak, Nûreddin'e karşı harekete geçtiler. Kalede, Haçlılar'ın fikrine değer verdikleri ve görüşüne müracaat ettikleri liderlerinden birisinin önerisi ile Nûreddin ile savaşmayı göze alamadılar ve Haçlıların isteği ile sulh yapıldı. Haçlılar, Nûreddin'in Hârim'i ele geçirmesi ve onları yenmesi durumunda başka yerleri de fethetmesinden endişe duyuyorlardı. Buna göre, kalesi dahil, Hârim'e bağlı yerlerin yarısı Nûreddin'e teslim edildi ve Nûreddin de oradan ayrıldı.¹⁵¹ İbn Kesir, Hârim'in fethedildiğini ve bunun en büyük fetihlerden biri olduğunu, şâirlerin Nûreddin'i övdüklerini belirtir.¹⁵²

Muharrem 553/Mart 1158'de Şam'a sefere çıkan Haçlılar, Hârim kalesini kuşatmışlar ve sürekli olarak mancınıklarla surları dövmüşlerdi. Sonunda kalenin savunması kırıldı ve kale

¹⁴⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Tarihü Dımaşk libni'l-Kalânîsî*, tahk.: Süheyl Zekkâr, 1. Baskı, Dımaşk 1403/1983, s. 512.

¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 406, Ebû Şâme, c. I, s. 322; İbn Kesir, c. XII, s. 252; el-Halebî, *Nehru'z-Zeheb fi Tarihi Halep*, Halep 1419, c. III, s. 614.

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 406, Ebû Şâme, c. I, s. 322; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 337-38; İbn Haldun, c. V, s. 284.

¹⁵² İbn Kesir, XII, s. 252. Nûreddin'i öven şiirler İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 406, Ebû Şâme, *Ravzateyn*, c. I, s. 322'de de verilir. Ebû Şâme İbn Münîr divanından 31 beyitlik methiyeyi aynen verirken, İbnü'l-Esîr, şairin ismini vermeden 10 beyitlik bir methiye verir.

Müslümanların elinden çıktı.¹⁵³ Ele geçen kale Flandre Kontu Thierry'nin Renaud de St. Valery adında bir şövalyesine Antakya Prinkepsine vassal olması şartıyla iktâ olundu.¹⁵⁴ Haçlılar böylece doğudaki sınırlarını yeniden güvence altına almış oluyorlardı.¹⁵⁵

Bu başarı onları Dımaşk'a kuvvetlerini göndermeye teşvik etmiş, çevredeki kale ve köylere istedikleri gibi baskın ve talan yapmaya başlamışlardı. Nûreddin bu sırada hasta olduğu için, ordusu dağılmıştı ve Müslümanlar arasında bir birlik yoktu. Haçlılar özellikle Havran ve İklîm'e¹⁵⁶ baskınlar düzenliyorlar ve halka zarar veriyorlardı. Dâriyyâ'ya kadar ilerlemiş ve burayı muhasara etmişlerdi. Ancak halkın direnişiyle karşılaşmışlar ve İklîm'e geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Hastalığı biraz atlatan Nûreddin, 6 Rebiulevvel 553/7 Nisan 1158'de Dımaşk'a varmış ve kaleye yerleşmişti. 9 Rebiulevvel 553/10 Nisan 1158'de ordusu ile birlikte Dımaşk'tan çıkarak Cesrû'l-Haşb'e doğru hareket etti. Ondan önce yola çıkan gözde komutanı Esedüddin Şîrkûh, emrindeki Türkmen atlı birlikleri ile Saydâ ve civarına baskın vererek çok miktarda ganimet elde etmişti. Dışarı çıkan Frenklere saldırarak bir yağmada bulunmuşlardı. Frenklerin çoğu kılıçtan geçirilmiş, Hârim kalesi valisi olan komutanın oğlunun da olduğu çok miktarda esir alınmıştı.¹⁵⁷

İlk kuşatmadan altı yıl sonra 557/1162'de Nûreddin askerlerini Halep'te topladıktan sonra, Hârim Kalesi'ni ikinci kez muhasara etti. Büyük bir gayretle savaşa koyulmasına rağmen, kalenin müstahkemliği, müdafilerin gayret ve cesaretle savunma

¹⁵³ İbnü'l-Kalânîsî, s. 536-37; Asbridge, s. 265.

¹⁵⁴ Runciman, c. II, s. 292.

¹⁵⁵ Asbridge, s. 265.

¹⁵⁶ Dımaşk'ın nahiyelerindendir. Yâkût, c. I, s. 282.

¹⁵⁷ İbnü'l-Kalânîsî, s. 536-37.

yapmaları ve şiddetli sağanak yağmurdan dolayı¹⁵⁸ kaleyi ele geçiremedi.¹⁵⁹ Çevrede bulunan Haçlılar da Hârim'dekilerin yardımına geldiler. Nûreddin onları savaşa davet ettiyse de Haçlılar elçiler göndererek savaşmak istemediklerini ve onunla iyi geçinmek istediklerini belirttiler. Nûreddin kaleyi alamayacağını ve Haçlılar'ın da savaş yapmayacaklarını anlayınca Halep'e geri döndü.¹⁶⁰ Hârim'e yaptığı bu seferden sonra Nûreddin'in gücü artmış, hastalığını fırsat bilen Haçlıların cesareti kırılmış, ülkesinin sınırları kuzeyde Anadolu Selçuklularına, güneye doğru Hermon dağı eteklerinde Banyas ve Busrâ ile Havran'a dayanmıştı.¹⁶¹ Bu sefer sırasında Nûreddin'in beraberinde Şeyzer¹⁶² emîri Müeyyidüddele Üsâme b. Mürşid b. Münkız el-Kinânî¹⁶³ de vardı. Bu zat çok cesur bir kimse idi.¹⁶⁴

¹⁵⁸ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev.: Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 333.

¹⁵⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 342; Ömerî, s. 286.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 457, Ebû Şâme, c. I, s. 396.

¹⁶¹ Stanley Lane-Pool, s. 80.

¹⁶² Şeyzer, İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beril Matbaası, Leiden 1889, s. 75'de Humus bölgesinde, İbn Hurdazbih'ten daha sonra yaşamış olan Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 167'de Kinnésrîn bölgesinde verilir. Câhiliyye dönemi muallaka şairlerinden İmru'l-Kays'ın şiirinde de ismi geçen Şeyzer, Suriye'nin kuzeyini güneyine ve Halep'i Hama-Humus üzerinden Şam'a bağlayan yola yakın oyduğundan stratejik öneme sahip idi. Gülay Öğün Bezer, "Şeyzer", *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 106.

¹⁶³ Tarihçi ve edip İbn Münkız (ö.584/1188)'in ailesindedir. Bk. Üsâme b. Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr, İbretler Kitabı*, çev.: Yusuf Ziya Cömert, Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012; İmâdüdin el-İsfahânî, *Harîdetü'l-Kasr*, nşr.: Şükrî Faysal, Dımaşk 1375/1955, c. I, ss. 498-547; Yâkût, *Mu'cemü'l-Üdebâ: İrşâdü'l-Erîb*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut ts., c. V, s. 208; Ign. Kratschkovsky, "Usâma b. Murshid", *EP*, c. VIII, s. 1047-1048; Ali Sevim, "İbn Münkız", *DİA*, İstanbul 1999, c. XX, s. 221-22.

¹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 457'de mescidin ismini Şeyzer olarak kaydeder, Oysa Şeyzer Humus bölgesindedir; Ebû Şâme, c. I, s. 396.

Hârim kalesinin Nûreddin tarafından üçüncü ve son kez kuşatılması Ramazan 559/Ağustos 1164 senesinde oldu ve kale fethedildi.¹⁶⁵ Hârim'i Haçlılar adına savunan Gilbert de Lacy ve Robert Mansel adlı soylular çaresiz kalmışlardı.¹⁶⁶ Hârim kalesinden sonra Banyas¹⁶⁷ ve Menbic de fethedildi.¹⁶⁸

Kalenin fethedilmesinden önce bazı önemli gelişmeler olmuştu. Nûreddin, 558/1163 senesinde Trablus Kontluğuna karşı bir sefere çıkmaya karar verdi. Fakat Nûreddin Hısnu'l-Ekrâd kalesinin önünde el-Bakîa ismi ile meşhur olan savaşta Haçlılar'a mağlup olmuştu.¹⁶⁹ Hısnu'l-Ekrâd, Humus'un batı yönünden tam karşısına düşen dağın üzerine yapılmış korunaklı bir kale idi. Bu dağ, Lübnan Dağı ile birleşen el-Celil dağı idi. Ba'lebek ile Humus arasında bulunan bu yere Dimaşk yöneticileri bir burç yaparak bir grup Kürd'ü oraya yerleştirmişlerdi. Kendileri ile Haçlılar arasında bir ön karakol olması için onlara erzak vermişlerdi. Onlardan halkı ile beraber kaleyi yönetmelerini istiyorlardı. Bir mağaraya gizlenen Kürtler bu kaleyi sapasağlam oluncaya kadar tahkim etmiş, Kürtler burada birçok Frenk saldırısına da engel olmuşlardı. Daha sonra Kürtler bu kaleden inerek orayı satmışlar ve ülkelerine dönmüşler, Haçlılar da orayı ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine Haçlılar tarafından yeniden tahkim edilen kale onların hâkimiyeti altına girmişti.¹⁷⁰

Nûreddin askerini toplayarak Haçlı hâkimiyeti altındaki topraklara girmiş ve Hısnu'l-Ekrâd'ın altındaki el-Bakîa'da karargâhını kurmuştu. Hem Hısnu'l-Ekrâd'ı hem de Trablus'u

¹⁶⁵ İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 467, Ebû Şâme, c. I, s. 415-16; İbn Kesir, XII, s. 268; el-Halebî, c. III, s. 614; İbn Haldun, c. V, s. 288; William of Tyre, c. II, s. 307; Stanley Lane Pool, 76'da Hârim'in 1162'de ele geçirildiği verilir.

¹⁶⁶ Stanley Lane-Pool, 83.

¹⁶⁷ İbn Haldun, c. V, s. 328; Stanley Lane-Pool, s. 83.

¹⁶⁸ Halebî, c. III, s. 614.

¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 462-63, Ebû Şâme, c. I, s. 397-98; İbn Haldun, c. V, s. 288.

¹⁷⁰ Yâkût, c. II, s. 304.

muhasara etme niyetinde idi. Nûreddin, kalenin altında çadırını kurduğu sıralarda Haçlılar da toplanarak ansızın Nûreddin'in ordusuna saldırdılar ve onları gafil avladılar. İbnü'l-Esîr'in rivayetine göre Müslümanlara karşı bu savaşta en sert ve kötü davranan Bizanslı Dukas idi, Dukas, çok sayıda Rum ile ülkesinden yola çıkarak sahile gelmişler. Sevap kazanacaklarına inanarak savaşa girmişler ve hiç kimseyi sağ bırakmamışlardı.¹⁷¹ Frenkler aniden saldırdıkları için Müslümanlar onlara karşı koyamamışlar ve karşılarında tutunamamışlar, hatta atlarına dahi binememişlerdi. Haçlılar Müslümanların arasına girerek pek çok kişiyi öldürmüşler veya esir almışlardı. Haçlılar doğruca Nûreddin'in karargâhına yönelmişlerdi. Nûreddin acele ile atına bindiğinden atının ayağındaki bağı dahi çözememişti. Askerlerinden bir Kürt inerek atının bağını çözdü, Nûreddin kurtuldu, ama o asker öldürüldü.¹⁷²

Nûreddin bir yıl sonra yeniden Humus yakınlarındaki Bahîratu Kades'e¹⁷³ inerek burada konakladı. Askerlerinin Haçlıların gelebileceğine dair uyarılarına kulak asmadı ve 1000 süvarisi olursa onlarla savaşacağını, onlardan korkmadığını ve daha önceki yenilginin intikamını almadıkça buradan ayrılmayacağını ifade etti. Sonra Halep ve Dımaşk'a haber gönderip para, elbise, silah, çadır ve at getirtti. Bunları askerlerine dağıtarak onları teçhiz etti; bunun üzerine sanki ordusu hiç bozguna uğramamış gibi olmuştu.¹⁷⁴

Nûreddin, Haçlılar'a karşı bir yenilgi aldığı zaman bunu İslâm'a karşı bir yenilgi olarak görür ve intikamını mutlaka

¹⁷¹ İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 463.

¹⁷² İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 462-63, Ebû Şâme, c. I, s. 397-98; Asbridge, s. 268.

¹⁷³ Humus ile Cibâli Lübnan arasında bir göldür. Hama ve Şeyzer'den geçen ve Antakya'dan denize dökülen âsi nehrinin burada bir kolu vardır. Bk. Yâkût, c. I, s. 419.

¹⁷⁴ İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 463, Ebû Şâme, c. I, s. 398.

almaya çalışırdı. 546/1151'de Nûreddin ile Halep'in kuzeyinde toprakları olan Joscelin arasında bir savaş olmuş ve Nûreddin yenilmişti. Bunu hazmedemeyen Nûreddin, bir gün ava çıkan II. Joscelin'i adamlarına yakalatarak onu Halep zindanlarına atmıştı. Ardından da ona ait olan Tel Bâşir, Ayntab, A'zâz, Tel Hâlid, Kuris, Ravendân, Burcu'r-Rasas, Hısnu'l-Bâre, Kefersûd, Keferlâsâ, Dülûk, Mar'aş ve Nehru'l-Cevz gibi yerleri alarak parlak bir zafer kazanmıştı.¹⁷⁵

Haçlı cephesinde ise farklı şeyler oluyordu. Onlar galibiyetlerinin ardından Humus'a gitmeye karar vermişlerdi. Nûreddin'in de kendileri ile Humus arasında bir yere geldiğini duyunca, endişeye kapıldılar ve onun kendilerini yenecek kadar kuvvete sahip olduğuna hükmederek karşısına çıkamadılar. Haçlılar, Nûreddin'e barış önerisinde bulundular; fakat Nûreddin bu teklifi kabul etmedi. Haçlılar da Hısnu'l-Ekrâd'ın yanında muhafız kuvvetleri bırakarak kendi topraklarına döndüler.¹⁷⁶

Nûreddin'in 558/1163'de Hısnü'l-Ekrâd'daki yenilgisinin hemen ardından başka önemli gelişmeler oldu. Son Fatımî Halifesi Âdîd Lidînillâh (1160-1171)'in¹⁷⁷ veziri Şâver b. Mücîr, kendi Arap hâcibi Dırgâm b. Âmir ile girdiği mücadeleyi kaybederek vezirlikten azledildi.¹⁷⁸ Bir Ermeni mühtedisi olan Şâver hakkında bildiğimiz ilk malumat, onun Fatımî veziri Efdal b. Bedru'l-Cemâlî'nin Haçlılar ile yaptığı savaşta esir düşerek uzun süre esarette kalması ve Şevval 516/Aralık 1122'de serbest

¹⁷⁵ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 370-71.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 463, Ebû Şâme, c. I, s. 398.

¹⁷⁷ Bk. Bundârî, *Senâ el-Berki's-Şamî*, nşr. Ramazan Şeşen, Beyrut 1971, c. I, s. 70-117; Ramazan Şeşen, "Âdîd- Lidînillâh", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 374-75.

¹⁷⁸ Bahâeddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye (Sîretu Selâhaddin el-Eyyûbî)*, tahk.: Cemâleddin eş-Şeyyâl, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1415/1994, c. I, s. 75; Runciman, c. II, s. 306; Madden, s. 64; Asbridge, s. 277; Hillenbrand, s. 144.

birakılmasıdır.¹⁷⁹ Bundan sonra başarı merdivenlerini çıkararak Mısır'a vezir olan Şâver, başına gelenlerden sonra son çare olarak Nûreddin'e geldi ve ondan yardım istedi.¹⁸⁰ Yeniden vezir tayin edildiği takdirde, ülkesine gidecek olan tüm askerlerin masraflarını karşılamaya ve Mısır gelirinین üçte birini Nûreddin'e göndermeye söz verdi.¹⁸¹ Ayrıca Nûreddin'in en önemli komutanı Şirkûh (ö. 564/1169)¹⁸² askerleri ile Mısır'da ikamet edecek ve Şâver de Nûreddin'in istek ve arzularına göre hareket edecekti. Bunun üzerine Nûreddin Mahmud, kendisi Banyas üzerine bir şaşırta maca taarruz yaparken¹⁸³, Şirkûh'u Mısır'a gönderdi. Şirkûh ve Şâver Bilbîs'te¹⁸⁴ Dırgâm'ın ordusunu yenerek Mısır'a hâkim oldular. Dırgâm yakalanarak öldürüldü ve Şâver yeniden vezirliğe getirildi (Cemâziyelâhir 559/Mayıs 1164). Ancak Şâver Nureddin'e verdiği sözü tutmadığı gibi,¹⁸⁵ Şirkûh'tan Mısır'ı terk etmesini istedi. Şirkûh Mısır'da kalmakta ısrar edince Şâver, Kudüs Kralı I. Amalric'den (1162-1174)¹⁸⁶ yardım talep etti. Yardımları karşılığında Haçlılara

¹⁷⁹ Makrizî, *İttiazü'l-Hunefâ*, nşr.: M. Hilmî M. Ahmed, Kahire 1416/1996, c. III, s. 83; Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fi Mısır*, Kahire 1413/1992, ss. 218-220.

¹⁸⁰ İbn Şeddâd, c. I, s. 75; Ömerî, 287; Asbridge, s. 279; Hillenbrand, s. 144.

¹⁸¹ Ömerî, s. 287; Runciman, c. II, s. 307; Stanley Lane-Pool, s. 81.

¹⁸² Bk. İzzeddin ibn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatire fi Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, nşr.: Sami ed-Dehhân, Dimaşk 1375/1956, c. II, s. 193, 196, 262.

¹⁸³ Runciman, c. II, s. 307.

¹⁸⁴ Halk arasında Bilbeys de denilen bu yer, Şam yoluna Mısır'dan 10 fersahlık bir mesafededir. Fustat ile Mısır arasında bir şehirdir. 18/639 veya 19/640 senesinde Amr b. el-Âs tarafından fethedilmiştir. Bk. Yâkût, c. I, s. 567.

¹⁸⁵ Nûreddin, Şâver kendisine yardım için ilk müracaat ettiğinde, onun vezaret makamına geldikten sonra sözünü tutmayacağına dair endişe duymuş idi. Bk. İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 465; Ebû Şâme, c. I, s. 407; Runciman, c. II, s. 307; Asbridge, s. 279.

¹⁸⁶ Kral Foulque ve Kraliçe Melisende'nin III. Baudouin'den sonra Kral olan ikinci oğullarıdır. Bkz. Rene Grousset, *The Sum of History*, The Church Army Press, Oxford 1951, s. 178.

büyük miktarda para vereceğini vaat ediyordu.¹⁸⁷ Öneriyi hemen kabul eden Haçlılarla birleşen Şâver, Bilbîs'te Şirkûh'u kuşattı.¹⁸⁸

İşte Nûreddin'in üçüncü Hârim kuşatması bu kritik zamanda oldu. Ramazan ayında¹⁸⁹ Nûreddin Haçlıları Mısır seferinden vazgeçirmek ve Şirkûh'u rahatlatmak için bu harekâta girişmişti.¹⁹⁰ Nûreddin, Musul ve el-Cezîre bölgesinin hâkimi olan kardeşi Kutbüddin Mevdûd'a¹⁹¹, Hısn Keyfâ hâkimi Fahreddin Kara Arslan'a, Mardin hâkimi Necmeddin Alrı'ya ve çevredeki diğer hükümdarlara haber göndererek onlardan yardım istedi ve hemen askerini toplayarak yola çıktı¹⁹². Askerinin başında ordu komutanı olarak Zeyneddin Ali vardı. Hısn Keyfâ hâkimi Fahreddin, yakınlarına Nûreddin'in zühd içinde yaşayıp, halkı tehlikeye attığını ve maceraya sevk ettiğini ileri sürerek Nûreddin'e yardıma gitmeme yönünde fikrini beyân etmişti. Fakat ertesi gün gazilerine savaşa hazırlanmalarını emretmişti. Bu değişikliğin sebebini soran yakınlarına şu cevabı verdi:

“Nûreddin bana karşı öyle bir siyaset tuttu ki, eğer ona yardım etmeyecek olursam ülkemiz halkı bana itaatten ayrılır ve bu beldeleri benim elimden alırlar. Çünkü

¹⁸⁷ Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, çev.: Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2011, s. 55; G. Schlumberg, *Campaignes du Roi Amaury I er de Jarusalem*, Paris 1906, s. 84; Runciman, c. II, s. 307; Madden, 64; Asbridge, s. 279.

¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 465-66; Ebû Şâme, c. I, s. 411-12; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, tahk.: Halil Şahâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1408/1988, c. V, s. 241; Runciman, c. II, s. 308; Asbridge, s. 280.

¹⁸⁹ İbn Kesir, c. XII, s. 268; Ömerî, 288.

¹⁹⁰ İbn Haldun, c. V, s. 241; Stanley Lane-Pool, 83; Madden, s. 64.

¹⁹¹ İmâdüddin Zengî'nin küçük oğludur. Babası öldüğünde on altı yaşında idi. Abisi Seyfeddin Gazî'nin geride bir evlat bırakmadan ölmesi üzerine Cemâziyelâhîr 544/Ekim 1149'da Musul atabegliğine getirilmiştir. Bkz. Bahattin Kök, “Mevdûd b. İmâdüddin Zengî”, *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 430.

¹⁹² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 346; Runciman, c. II, s. 308' de Musul'daki Nûreddin'in kardeşinin ordusu yanında Diyarbakır ve Mardin Artuklularının bulunduğunu bildirir. Haçlılar'ın safında ise Hârim valisi Renaud yanında, Antakya Princeps III. Bohemund, Trablus Kontu II. Raymond, Ermeni Kralı Thoros ve Bizans kumandanı Konstantin Kolaman vardı.

Nûreddin ülkedeki zâhidlere, âbidlere ve dünyadan el etek çekenlere mektuplar yazarak Müslümanların Haçlıların elinden neler çektiklerini, onların Müslümanları öldürdüklerini, esir aldıklarını anlattı. Onların duaları ile kendine yardım etmelerini ve bütün Müslümanları cihada teşvik etmelerini istedi. Bunların her biri oturmuş, yanlarındaki adamları ve taraftarları ile Nûreddin'in mektuplarını okuyup ağlıyor, beni lânetliyor ve bana beddua ediyorlar, sefere mutlaka katılmalıyım."¹⁹³

Mardin hâkiminin de asker göndermesi ile Nûreddin Hârim üzerine yürüdü. Kaleyi mancınıklarla taşla tutup, peş peşe hücumda bulunuyordu. Antakya bölgesindeki Haçlılar da tüm güçleri ile Hârim'e yardıma gelmişlerdi. Haçlılar'ın başında da Antakya Prinkepsi Bohemund vardı. Ona Trablus Kontu ve diğer Haçlı ileri gelenleri eşlik ediyordu. 13.000 kişiden oluşan atlı ve yaya güçlerinden oluşuyorlardı.¹⁹⁴ Nûreddin onlara karşı üstünlük sağlamak amacıyla geri çekilerek Halep'in avâsımlarından¹⁹⁵ biri olan Artâh'a¹⁹⁶ çekildi. Haçlılar da onu takip ederek Ğumer¹⁹⁷ önlerinde karargâh kurdular. Haçlılar burada Nûreddin ile savaştıktan aciz olduklarını anladılar ve Hârim'e geri

¹⁹³ İbnü'l-Esîr, c. IX, 468-69; Ebû Şâme, c. I, s. 417-18; İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 346.

¹⁹⁴ İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 346; Sipahioğlu, s. 164.

¹⁹⁵ Avâsım, İslâm Devletleri ile Bizans İmparatorluğu arasındaki müstahkem sınır bölgelerine verilen addır. Merkezi başlangıçta Menbic olan Avâsım, X. asırdan sonra yerini Antakya'ya bırakmıştır. Bk. E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev.: Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s. 36 vd.

¹⁹⁶ Yâkût, c. I, s. 169-70.

¹⁹⁷ Yâkût, c. IV, s. 239; Ebû Şâme, c. I, s. 418'de bu yerin adını 'Imme olarak kaydeder ve Halep ve Antakya arasında bir köy olarak belirtir.

döndüler. Nûreddin de onları büyük bir cesaretle ve harp düzenini bozmadan takip etti.

İki taraf birbirine yaklaşınca savaş nizamına girdiler. Haçlılar toptan Müslümanların Halep ve Hısn Keyfâ askerinin bulunduğu sağ cenahına saldırınca, Müslümanlar mağlup olarak geri çekildiler. Haçlılar da onları takip ettiler. Bu bozgun Haçlıları tuzağa düşürmek için tasarlanmış bir hile idi. Haçlıların piyade güçleri böylece birliklerinden uzaklaşacaklar, Müslümanlar da onları yeneceklerdi. Süvariler de geri döndüklerinde, ric'at eden Müslümanların saldırısına uğrayacaklar ve böylece Haçlılar her taraftan taarruza uğrayacaklardı. Haçlılar ric'at eden Müslümanları takibe başlayınca, Zeyneddin Ali Musul askeriyle Haçlılara saldırdı ve onları imha etti. Haçlı süvarileri geri döndüklerinde piyadelerine zarar gelmemesi için Müslümanları fazla takip etmediler. Sahte ricat yapan Müslümanlar da geriye avdet ettiler. Haçlılar geri döndüklerinde her taraftan sarıldıklarını ve arkadaşlarının yok edildiğini gördüler.¹⁹⁸ Bundan sonra yeniden başlayan savaşta Haçlılar bozguna uğradılar ve Müslümanlar öldürmeyi bırakıp esir almaya başladılar. Haçlıların ileri gelenleri de esir alınmıştı. On binden fazla Haçlı öldürülmüş¹⁹⁹, Antakya Prensi III. Bohemund, Trablus Kontu III. Raymond, Rumların kumandanı olan bir Dük²⁰⁰ ve Joscelin'in oğlu da esir edilmişti.²⁰¹ Esirler 21 Ramazan 559/12

¹⁹⁸ İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 346-47.

¹⁹⁹ İbn Kesir, Haçlılar'ın ölü sayısını on bin veya yirmi bin olarak verir. *el-Bidâye*, c. XII, s. 268.

²⁰⁰ Rumların kumandanı olarak bildirilen Dük, Kilikya valisi ve o bölgedeki İmparatorluk güçlerinden sorumlu, aynı zamanda da Bizans İmparatoru Manuel'in akrabası olan Konstantin Koloman idi. Bk. Asbridge, s. 270; Runciman, c. II, s. 309; Sipahioğlu, s. 164.

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 468-69; Ebû Şâme, c. I, s. 417-18; İbn Kesir, c. XII, s. 268; İbn Haldun, c. V, s. 288; Runciman, c. II, s. 309 ve Sipahioğlu, s. 164'de esir edilenin

Ağustos 1164'de birbirine zincirlenerek Halep'e götürülmüşlerdi.²⁰² Bundan sonra Nûreddin şükür secdesine eğilerek Allah'a dua etmiştir.²⁰³ Nûreddin Hârim'den sonra 544/1159'dan beri Haçlılar'ın elinde olan Banyas'ı Zilhicce 559/Kasım 1164'de ele geçirmiştir.²⁰⁴

Nûreddin, Antakya'nın bundan sonra ele geçirilmesine sıcak bakmadı. Müstahkem kalesinin zor alınacağından ve şehrin Bizans'a teslim edileceğinden endişe ederek Antakya'yı almaya teşebbüs etmemişti. III. Bohemund ile komşu olmayı, güçlü Bizans İmparatoru ile komşu olmaya tercih etmişti. Nûreddin yöredeki şehirlere seriyeler göndererek, buralardan bol miktarda ganimet elde etmiş, Antakya'nın varoşlarındaki halkının çoğu esir alınmış veya öldürülmüştü. Daha sonra Antakya Prensi Bohemund yüksek meblağda kurtuluş fidyelerini ödemiş ve birçok Müslüman esiri serbest bırakma karşılığında kendisini kurtarmıştı.²⁰⁵ Bizanslı Konstantin Koloman ise, Bizanslılar'ın hiddetini çekmemek için derhal 150 ipekli elbise karşılığında serbest bırakılmıştı.²⁰⁶

SELAHADDİN EYYUBÎ DÖNEMİ

10 Şevval 569/14 Mayıs 1174'de Nûreddin Dımaşk'da boğaz anjiniinden vefat etti.²⁰⁷ Onun ölümünün üzerinden kısa bir süre geçmişti ki, Müslüman tarihçilerinin "*Haçlılar'ın önde*

bizzat III. Joscelin'in kendisi olduğu belirtilir. Ayrıca sefere katılanlar arasında Ermeni Kralı Thoros'un da ismi geçer. Esir edilen III. Joscelin'in, ismen Urfa Kontu olan II. Joscelin de Courtenay'ın oğlu olduğu düşünülürse "*Joscelin'in oğlu*" ibaresinin de doğru olduğu görülür.

²⁰² Runciman, c. II, s. 308; Asbridge, s. 270.

²⁰³ Ebû Şâme, c. I, s. 419-20.

²⁰⁴ İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 347; İbn Haldun, c. V, s. 289; Ömerî, s. 288.

²⁰⁵ İbnü'l-Esîr, c. IX, s. 468-69; Ebû Şâme, c. I, s. 418-19; Asbridge, s. 271.

²⁰⁶ Runciman, c. II, s. 309; Sipahioğlu, s. 167.

²⁰⁷ Madden, s. 67.

gelen tağutlarından ve liderlerinden biri deniz yoluyla Suriye'ye geldi" cümlesi ile aktardığı²⁰⁸ Batılı asillerden Flandre Kontu Philippe, Haçlı seferi için Akkâ'ya gelmişti. Aralarında Philippe'nin de olduğu müttefik bir Haçlı gücü 20 Cemaziyevvel 573/14 Kasım 1177'de Hama'yı kuşattı.²⁰⁹ Şehrin hâkimi ve aynı zamanda Selahaddin'in dayısı olan Şihâbüddin Mahmud el-Harîmî bu sırada hasta yatmakta idi.²¹⁰ Haçlılar, Selahaddin'in Mısır'da olması ve kardeşi Şemsüddeve Turanşah'ın Dımaşk'ta onu temsilen bulunmasından cesaret almışlardı. Selahaddin'in Hama yakınlarındaki birlikleri Müslümanların yardıma geldiler. IV. Baudouin de Haçlılar'a takviye birlikleri göndermişti. Yapılan şiddetli savaştan sonra, Haçlılar bekledikleri sonucu alamamışlar ve eli boş geri dönmüşlerdi.²¹¹ Onların ayrılmasından sonra şehir hâkimi Şihâbüddin el-Harîmî de ölmüştü.²¹²

Haçlılar bundan sonra Hârim'e yöneldiler. Yakın Doğu'da aradığını bulamayan Philippe, Antakya'ya giderek Prinkeps Bohemund'a Hârim'e karşı yapacağı taarruzda yardım etmeyi kabul etti.²¹³ Bu sırada Müslüman cenahında da bazı gelişmeler oluyordu. Nûreddin Zengî'nin ölümünden sonra Halep'te yönetimi ele alan oğlu el-Melikü's-Salih İsmail, kendisinin devlet işlerini yürüten ve idareye hâkim olan Sa'düddin Gümüştegin'i tevkif etmişti. Tutuklama sebebi ise Ebû Salih el-Acemî adlı Halep yönetiminde etkin olan bir kişinin Bâtınîler tarafından Cuma günü camide

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 86; Ebû Şâme, c. II, s. 470; İbn Kesir, XII, s. 319.

²⁰⁹ Runciman, c. II, s. 347.

²¹⁰ İbn Kesir, XII, s. 319; İbn Haldun, c. V, s. 342.

²¹¹ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 86-87; Ebû Şâme, c. II, s. 471; İbn Vâsıl, *Müferrücu'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*, tahk.: Cemâleddin eş-Şeyyâl ve diğerleri, el-Matbaatu'l-Emîriyye, Kahire 1377/1957, c. II, s. 64; İbn Kesir, XII, s. 319.

²¹² İbn Haldun, c. V, s. 342; Ömerî, s. 304.

²¹³ Runciman, c. II, s. 348.

öldürülmesi olayıdır.²¹⁴ Ebû Salih, Nûreddin'in nezdinde önemli yeri olan Halep'in önde gelenlerinden bir kimse idi. Aynı konumunu Halep'in yeni emîri el-Melikü's-Salih İsmail nezdinde de korumuş, önemli bir mevkie yükselmişti. Halep'te pek çok taraftarı olmuş, gücü artmıştı. Gümüştegin'i çekemeyenler de ona katılıyor, gücünü artırıyorlardı. Atılganlığı ve cüreti sayesinde Halep'in bir numaralı adamı konumuna yükselmişti. Ebû Salih'in öldürülmesi, Gümüştegin'in işine yaramış, gücü artmıştı. Fakat halk çok sevdiği Ebû Salih'in öldürülmesinden onu sorumlu tutmuşlardı.²¹⁵ Gümüştegin, aslen bir Frenk idi ve Haçlılar'ın en zalim Prenslere Renaud de Châtillon'un serbest bırakılmasında rolü vardı. Serbest kalınca Kerek Prensi olan Renaud, Kerek yolunu kesip de Müslümanlara zarar vermeye başlayınca, Gümüştegin'e olan kızgınlık bir kat daha artmıştı.²¹⁶

Bundan önce de Gümüştegin Batınîler ile işbirliği yapmış ve onları Selahaddin'e karşı suikast yapmaya yönlendirmişti. Suriye'deki Nizârî İsmailîler'in lideri Râşidüddin Sinan, Halep emîri Gümüştegin'in yönlendirmeleri ile²¹⁷ Selahaddin'i hedef

²¹⁴ İbn Haldun, c. V, s. 302.

²¹⁵ İbnü'l-Esir, c. X, s. 87; Ebû Şâme, c.II, s. 469; Sıbt İbnu'l-Cevzi, *Miratu'z-Zaman fi Tevarihî'l-A'yan*, thk. Muhammed Berekât ve diğerleri, Dimaşk 1434/2013, XXI, 252; İbn Kesir, c. XII, s. 319'da kısa bir bilgi verilir.

²¹⁶ İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 375.

²¹⁷ Gümüştekin Haşhaşîler yanında, bir yandan Franklerle, diğer yandan da Nûreddin'in yeğeni Musul hükümdarı Seyfettin ile ittifak halinde idi.

Gümüştekin, Raymond'un Humus'ta kendisine verdiği desteğe minnettarlığını göstermek için Halep zindanlarında yatan Renaud de Châtillon, Joscelin de Courtenay ve diğer Frank esirleri serbest bırakmıştı. Ancak Musul hükümdarı Seyfettin'in kardeşi İzzettin ile Hama'nın kuzeyinde, dağlık arazide Selahattin tarafından pusuya düşürülerek bozguna uğradılar. Bkz. Runciman, II, 341; Gümüştegin'in Sinan ile Selahaddin'e karşı ittifakı için bkz. İbnü'l-Esir, c. X, s. 67.

almıştı.²¹⁸ Selahaddin'in hedef olmasının bir nedeni de emrindeki Sudanlılar'ın İsmailîler tarafından başkaldırı için kışkırtılmaları idi. İsyancıların öldürülerek, liderlerinin şehir kapılarına çivilenerek cezalandırılması Haşhaşîler'in öfkesine yol açmıştı. Bundan sonra Sultan'a suikast girişimine teşebbüs etmişlerdi.²¹⁹ Başarısızlıkla neticelenen bu saldırının tarihi Cemaziyelâhir 570/ Ocak 1175'tir.²²⁰

Halkın Gümüştegin'e karşı öfkesi el-Melikü's-Salih'e anlatıldı ve emîr acizlikle itham edildi. Gümüştegin, el-Melikü's-Salih'e değer vermiyor, onu küçümsüyordu. En yakın ve sevdiği Ebû Salih'i bile öldürmüştü. Bunun üzerine el-Melikü's-Salih İsmail, Gümüştegin'i 573/1177'de tevkif etti.²²¹ el-Melikü's-Salih'in iktâ ettiği Hârim Kalesi Gümüştegin'in elindeydi. Gümüştegin'in tevkif edilmesi ile kaledeki adamları isyan etmişler ve iç kaleyi ele geçirmişlerdi. Kaleyi teslim etmeleri için kendilerine Gümüştegin gönderilmesine rağmen kaledekiler direniyorlar, kaleyi teslim etmiyorlardı. Bunun üzerine kaleyi teslim etmeleri için onlara Gümüştegin elçi olarak gönderilmiş, kale teslim edilmeyince de Gümüştegin'e işkence edilmişti. Buna rağmen kaledekiler Hârim'i teslim etmemekte ısrar etmişlerdi.²²² İbn Kesir, Gümüştegin Hârim kalesini teslim etmeyince, el-Melikü's-Sâlih'in onu ayaklarından astırıldığını ve burnunun altında duman tüttürdüğünü belirtir.²²³ Kaledeki askerler Sa'düddin Gümüştegin'e işkence edilmesini görmelerine rağmen hiç oralı olmuyorlardı. Gümüştegin işkence altında ölmesine rağmen, adamları direnmeye ve isyana devam

²¹⁸ Asbridge, s. 303.

²¹⁹ Harold Lamb, *Selahaddin Eyyubi ve Haçlılar*, çev: Sinem Ceviz, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2017, s. 62.

²²⁰ Bernard Lewis, "Saladin and Assassins", *Bulletin of Oriental and African Studies, University of London*, Cambridge 1953, c. XV, s. 239; Nadir Karakuş, *Haçlı Seferlerinde Haşhaşîler*, Mana Yayınları, İstanbul 2018, s. 89-90.

²²¹ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 87; Ebû Şâme, c.II, s. 469; Sibt İbnu'l-Cevzi, c. XXI, s. 252; İbn Haldun, c. V, s. 302.

²²² Sibt İbnu'l-Cevzi, c. XXI, s. 252; Ömerî, s. 304.

²²³ İbn Kesir, c. XII, s. 319.

etmişlerdi.²²⁴ el-Melikü's-Salih, kendisi de bizzat Hârim önlerine gelmiş ve kaleyi ele geçiremeyince Hârim'e dönmüştü.²²⁵ Kale, daha sonra erzak sıkıntısı çeken kale müdâfilerinin çaresiz kalmaları ile es-Salih'in adamları tarafından ele geçirilmiş ve buraya Sarhak adlı bir emir komutan olarak atanmıştı.²²⁶

Gelişen olayları teferruatı ile ele almak istiyoruz: Gümüştegin ile es-Salih arasında yaşanan olayları haber alan Haçlılar'ın Hârim kuşatması bu gelişmelerden sonra oldu. 20 Cemaziyelevvel 573/14 Kasım 1177'de kalede kimsenin kalmadığını düşünerek hareket etmişlerdi.²²⁷ Halep emîri el-Melikü's-Sâlih'in henüz çocuk olduğunu ve yanında az sayıda askeri bulunduğunu, Selahaddin'in de Mısır'da bulunduğunu biliyorlardı.²²⁸ Bu sırada Seyfeddin Ali b. Ahmed el-Meştub²²⁹ Hârim civarında idi. Kaleye girerek, müdafilere destek verdi ve kahraman askerleri ile onları rahatlattı.²³⁰ Haçlılar Hârim kalesini dört ay muhasara ederek, mancınıklar ve merdivenler kurdular. El-Melikü's-Salih onlara bol miktarda mal vererek onları muhasaradan vazgeçirmeye çalıştı. Ayrıca Selahaddin'in Suriye'ye girmek üzere olduğunu ve geldiği zaman kalenin ona teslim edileceğini bildirdi. Bunun üzerine

²²⁴ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 87; Ebû Şâme, c.II, s. 469-70; İbn Şeddâd, c. I, s. 97; İbnu'l Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 376; Runciman, c. II, s. 348.

²²⁵ Ebû Şâme, c. II, s. 470; Sibt İbnu'l-Cevzi, c. XXI, s. 252.

²²⁶ Sibt İbnu'l-Cevzi, c. XXI, s. 253.

²²⁷ Ziya Polat, "Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs Haçlı Krallığı ile Yaptığı 576/1180 Yılı Anlaşması", *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, (Summer 2016), 16:1, s. 5.

²²⁸ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 87; İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 376; Runciman, c. II, s. 348.

²²⁹ Selahaddin'in meşhur komutanlarından. Hakkâri bölgesi Kürtlerinin emîri olup, Mısır, Suriye ve Filistin bölgelerinde, özellikle Akkâ müdafaasında önemli roller oynamıştır. Bk. Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s. 50, 74, 75, 99, 117, 122, 134, 145, 148, 155, 166, 172, 174, 176, 179, 189, 190, 209, 295.

²³⁰ Ebû Şâme, c.II, s. 470; Runciman, c. II, s. 348'te de Maştub'dan bahsedilmeksizin Haçlı safları arasından sızma harekâtından bahsedilir.

Haçlılar elleri boş olarak ayrıldılar.²³¹ Bu sırada Selahaddin de Haçlılar'ın Hârim'e hücum ettiklerini duymuş ve Mısır'dan çıkarak Şam'a doğru yola koyulmuştu.²³² Haçlılar'ın Hârim önünden ayrılması üzerine kaleyi bu kez el-Melikü's-Sâlih muhasara etti. Kale halkından öldürülen ve yaralanan pek çok kimse olduğu için müdafaa edecek güçleri kalmamıştı. Bunun üzerine kaleyi el-Melikü's-Sâlih'e teslim ettiler.²³³ Melik de buraya Nûreddin'in memlûklerinden Serhak'ı nâib tayin etti.²³⁴ Batıdan Doğu'ya büyük ümitlerle gelen Flandre Kontu Philippe²³⁵ ise, paskalyayı Kudüs'te geçirdikten sonra, İstanbul'a gitmek üzere Lazkiye'den gemiye binerek Kutsal Topraklar'a bir daha dönmemek üzere ayrıldı.²³⁶

577/1181'de Halep emîri el-Melikü's-Salih İsmail b. Nûreddin vefat etti.²³⁷ Bu yıl Selahaddin Kerek kalesinde Müslümanlara zarar veren Prens Arnad (Renaud de Châtillon)'a karşı Dimaşk'ta kendisini temsil eden kardeşinin oğlu İzzeddin Mezzühşâh²³⁸ vasıtası ile bir harekât gerçekleştirerek Prens'i sindirdi. Antakya Haçlıları ise bu yıl Hârim üzerine bir yağma yaparak, pek çok esir ve değerli malı ganimet olarak ele geçirdiler. Halep askeri ise, Selahaddin'in hâkimiyeti altındaki er-Ravendân Kalesi'ne saldırı düzenliyorlardı. Frenkleri Sultan'a karşı kışkırtarak onlardan yardım istemekten çekinmiyorlardı. Ayrıca Haşhâşîler ile de alenen yazışarak, onlarla ittifak kurmaktan

²³¹ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 87; Ebû Şâme, c. II, s. 470; İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l Halep*, c. I, s. 376; Ömerî, s. 304; Runciman, c. II, s. 348.

²³² İbn Kesir, XII, s. 319; Runciman, c. II, s. 348.

²³³ İbn Şeddâd, c. I, s. 97.

²³⁴ İbnü'l-Esîr, c. X, s. 87-88; İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 377.

²³⁵ Philippe'nin babası Flandre Kontu Thierry, kendisi bizzat dört kez Haçlı Seferi yapmış bir kimse idi. Annesi Sibylle ise ona Kutsal Diyar'a karşı dindarâne bir sevgi aşlamıştı. Bk. Runcimen, c. II, s. 347.

²³⁶ Runcimen, c. II, s. 348.

²³⁷ Ebû Şâme, c. III, s. 75-76; İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 406; İbn Haldun, c. V, s. 351.

²³⁸ Runciman, c. II, s. 361'de isim Ferruhsah olarak kaydedilir.

çekinmiyorlardı.²³⁹ Bunun üzerine Selahaddin, Halep ve Hârim kalesi üzerine sefere çıkmak zorunda kaldı.²⁴⁰

579/1183'de Halep ele geçirildi.²⁴¹ Bu sene Hârim valisinin Frenklerle yazıştığı, onlardan yardım istediği ve el-Melikü'n-Nâsır'a karşı kendilerini korumaları karşılığında Hârim'i vereceği yönünde şikâyetler Selahaddin'e ulaştı. Selahaddin bu valiyi Hârim'e tayin ettiğinde ona pek çok değerli mallar hediye ederek, Busrâ'nın idaresini ona tevdi etmişti. Ayrıca Dımaşk'ta araziler tahsis ederek Sultan'ın babası Necmeddin Eyyûb'un oturduğu Dâru'l-Akîka'yı, Dımaşk'taki Hammâmü'l-Akîka'yı ona vermiş, kendisine ve oğluna oldukça yüklü maaş bağlamıştı. Onun Frenklerle yazışmasına kızan kale nakîbi durumu Selahaddin'e bildirerek onun emrinde olduğunu bildirdi; Sultan da valiye karşı mücadelesinde yanında olduğunu bildirerek onu destekledi. Kaledeki askerler ihtiyacı için çıkan valiyi yakaladılar ve Frenklerle işbirliği yaptığı için onu ta'zir ettiler ve bununla da yetinmeyip, onu taşladılar. Daha sonra da kaleyi bizzat Selahaddin'e teslim etmek istediler. Sultan, süvarileri ile Hârim kalesine bizzat geldi. 19 Safer 579/13 Haziran 1183'te kaleyi teslim aldı. Kaledekiler durumu Selahaddin'e bildirerek, valinin yaptıkları ihaneti anlattılar. Burada hazır bulunan Bedreddin Hasan b. Dâye, Selahaddin'e bu askerlere güvenmemesini, onların valiye eziyet ettiklerini ve ona iftira attıklarını söyleyerek onu uyardı. Onların Nûreddin zamanında da aynı iftiraları attıklarını ve kendisini bu kaleden çıkardıklarını bildirdi. Selahaddin bu anlatılanlara güldü ve kaledeki askerlere vadettiği yardımın fazlasını yaparak onları affetti. Selahaddin Hârim kalesinde iki gece kaldı ve 3 Rebiulevvel 579/26 Haziran

²³⁹ Ebû Şâme, c. III, s. 82.

²⁴⁰ İbn Haldun, c. V, s. 351.

²⁴¹ Ebû Şâme, c. III, s. 157-58; İbn Haldun, c. V, s. 306.

1183'te tekrar Halep'e döndü. Hârim kalesine de İbrahim b. Şerve'yi vali olarak atadı.²⁴²

Selahaddin 27 Safer 589/4 Mart 1193'te Dımaşk'ta vefat etmişti.²⁴³ Ölümünden yaklaşık on yıl sonra, 600/1203-4'de de Hârim önemli bir olaya tanıklık etmişti. Ermeni Kralı Leon'nun oğlu bu yıl Antakya üzerine yürüyünce Halep hâkimi el-Melikü'z-Zâhir (1186-1216)²⁴⁴ hemen yola çıkıp Hârim'e gelmiş ve bunu duyan Ermeni Prensi geri dönmüştü.²⁴⁵ Bu çalkantılı olaylardan sonra Hârim kalesi Eyyübîler Dönemi'nde bir müddet dinlenme imkânı buldu. Ancak onu bundan sonraki süreçte yeni ve acı bazı gelişmeler bekliyordu.

MOĞOLLAR DÖNEMİ

657/1259'da İlhanlı Devleti'nin ilk kurucusu ve ilk hükümdarı Hülâgû (1256-1265)²⁴⁶ Moğol ordusu ile Kuzey Batı Suriye'yi ele geçirmek için harekete geçmiş²⁴⁷ önce Halep'i

²⁴² Ebû Şâme, c. III, ss. 172-74.

²⁴³ Ramazan Şeşen, "Selâhaddîn-i Eyyûbî", *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVI, s. 339.

²⁴⁴ El-Melikü'z-Zâhir, Kilikya Ermeni hâkimi I. Leon'a karşı III.

Bohemund ile anlaşarak onun Antakya'ya saldırmasına engel olmuş, daha sonra da Leon ile sekiz yıllık bir anlaşma imzalamıştı. Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Melikü'z-Zâhir", *İA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 683-684; Abdülkerim Özaydın, "el-Melikü'z-Zâhir, Gâzî", *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 83-84.

²⁴⁵ İbnu'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 446-47; Ömerî, s. 335.

²⁴⁶ Bkz. Abbâs İkbâl Aştıyânî, *Târih-i Moğol*, Tahran 1365, s. 164-199; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Atilla Cengiz, Timur*, çev.: Reşat Uzmen, İstanbul 1980, ss. 331-349; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969, ss. 24-36.

²⁴⁷ Ebu'l-Ferec İbnu'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, çev.: Şerafettin Yalıtıkaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 37; el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, çev.: Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 166-167; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, çev.: İsmail Aka ve diğerleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 52; C. E. Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, çev.: M. İpşirli- E. Merçil, Ünal Matbaası, İstanbul 1980, s. 188.

muhasara ederek ele geçirmiş, şehir halkına karşı da büyük bir katliam yapmıştı. Ancak Moğollar'a dört hafta boyunca²⁴⁸ kahramanca direnen iç kale müdafilerini ve komutanları yaşlı Turanşah'ı bağışlamış, Halep'i de kendisine itaat arz eden Humus'un eski emîri el-Eşref'e bırakmıştı. Hulâgû buradan Hârim kalesine yönelerek burayı zapt etmiş ve burada bir katliam yapmıştı.²⁴⁹ Hârim halkının Hülâgû'nun verdiği emâna güvenmeyerek Halep valisi Fahreddin'in kefaletine sığındıklarını anlatılır. Hülâgû'nun emri ile Fahreddin kaledekilere istedikleri Mushaf üzere ve eşinin boş olması üzere yemin verdi. Bu emana güvenen kale halkı, kapıları açarak Moğollar'a teslim oldu. Ancak Moğollar kaleyi teslim aldıktan sonra Hülâgû kale müdafileri ile birlikte Fahreddin'i de öldürttü ve çok büyük bir katliam yaptı.²⁵⁰ Bu katliamı kendisini öfkelenlendirdikleri için yaptığı söylenir.²⁵¹ Bu katliamdan sadece bir Ermeni kuyumcunun kurtulabildiği zikredilir.²⁵²

Moğollar'ın ve Haçlılar'ın korkulu rüyası olan Mısır Bahriyye Memlûkleri Sultanı Sultan Baybars (1260-1277)²⁵³ Anadolu'yu Moğol istilâsından kurtarmak için 675/1277'de Halep'ten yola çıkarak Elbistan ovasına ulaşmış ve burada 10 Zilkade 675/15 Nisan 1277'de Moğolları büyük bir bozguna

²⁴⁸ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev.: Altan Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 111'de iç kalenin on bir gün dayanmasına rağmen, toprak altından kazılan bir kanal sayesinde zapt edildiği bildirilir.

²⁴⁹ Reşîdüddin, s. 54; İbn Haldun, c. V, s. 423; Runciman, c. III, s. 260; Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgû", *DİA*, İstanbul 1998, c. XVIII, s. 474.

²⁵⁰ İbnu'l-İbrî, s. 40; Reşîdüddin, s. 54.

²⁵¹ Ömerî, s. 391; Reşîdüddin, s. 54.

²⁵² Reşîdüddin, s. 54.

²⁵³ Bkz. Abdul-Aziz Khowaiter, *Baibars the First: His Evedavours and Achievements*, London 1978; Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages, the Early Mamluk Sultanate, 1250-1382*, Kent 1986, ss. 37-61.

uğratmıştı.²⁵⁴ Buradan Kayseri'ye gelen Baybars Selçuklu Devlet adamı Muînüddin Pervane'yi burada yedi gün beklemiş, daha sonra Pervane gelmeyince ona kızarak 12 Zilhicce 675/17 Mayıs 1277'de buradan ayrılmıştı. Bu sırada ordusu büyük bir açlık sıkıntısı yaşamış ve atlarının büyük bir kısmını da kaybetmişti. İşte böyle zor ve sıkıntılı bir anda Baybars, Hârim'e gelerek burada bir ay konaklamıştı.²⁵⁵ Bu sırada İlhanlı hükümdarı Abaka Han (1265-1282)²⁵⁶ da Anadolu'ya gelerek, Elbistan'a ulaşmış ve burada kendisini Anadolu Selçuklu Sultanı III. Gıyâseddin Keyhüsrev (1266-1282) ile birlikte karşılayan Pervane'ye daha önce yaptıklarından dolayı öfkelenerek onu öldürmüştü.²⁵⁷

Sonuç

Haçlı Seferleri ve Moğol istilâsı İslâm âleminin gördüğü en büyük iki felâkettir. Haçlılar'ın XI. asrın hemen sonlarında Müslümanların elinden Kudüs'ü kurtarmak gayesi altında başlattıkları bu sefer, Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklar ve bölünmüşlüklerin, biraz da böyle bir sefere hazırlıksız yakalanmanın katkısıyla başarıya ulaşmıştır. Daha sonra da Haçlılar Urfa, Antakya, Kudüs ve daha sonra Trablus'ta kurdukları devletçiklerle bölgeye yerleşmişlerdir. Bundan sonra yaklaşık iki asır süren bölgedeki varlıkları, yaptıkları veya ele geçirdikleri korunaklı kaleler ve devamlı surette ihtiyaç duydukları Avrupa'dan gelecek insan kaynağı ile hayat bulmuştur.

²⁵⁴ Muharrem Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 92.

²⁵⁵ Ömerî, s. 402.

²⁵⁶ Bkz. Hamdullâh-i Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, nşr.: Abdülhüseyn-i Nevâî, Tahran 1339, ss. 591-593; B. Spuler, *İran Moğolları*, çev.: Cemal Köprülü, Ankara 1957, ss. 215-252.

²⁵⁷ Ömerî, s. 402; Muharrem Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 92.

Antakya Haçlıları'na çok yakın bir mesafede bulunan Hârim kalesi de Haçlılar'ın göz diktikleri bir yerdir. Birinci Haçlı Seferi'nden sonra ele geçirdikleri kale, isteyip de bir türlü ele geçiremedikleri Halep'i tehdit etmeye başlamıştı. İslâm birliğini sağlamak yolunda ciddî gayretler sarf eden İmâdüddin Zengî'nin bu tehdidi ortadan kaldırmak için başlattığı fetih faaliyeti, tıpkı Dımaşk'ta olduğu gibi kendisine nasip olamasa da oğlu Nûreddin'e kısmet olmuştu. Bu arada Hârim kalesinin de içinde bulunduğu gelişen bazı tarihî olaylar Nûreddin'e Mısır'ın kapılarını araladığı gibi, Şîî Fâtımî Devleti'nin yıkılmasına ve burada hutbenin tekrar Abbasî Halîfeleri adına okutulmasına zemin hazırlamış, Haçlılar'ın Halep yolunu tıkamıştı.

Nûreddin'den sonra bölgede İslâm birliğini sağlamaya çalışan Selâhaddin, Halep Zengîleri'nin kendisini yok etmek için Hârim kalesinin de içinde bulunduğu bir dizi olumsuz gelişme ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Nizârî-İsmailîler ve Haçlılar'ın da Halep Zengîleri ile Selahaddin'e karşı başlattıkları savaş, Selahaddin'in lehine sonuçlanmış, Hârim de dâhil bölge, Eyyûbîler'in kontrolüne girmişti. Hârim kalesi bölgede başından beri yıkıcı faaliyetleri olan Kilikya Ermenileri'nin de ilgi odağı olmuş, ancak Halep Eyyûbîleri onlara geçit vermemişti.

Haçlılar'a, Müslüman emirliklere, hatta Bizans'a karşı dahi direnen Hârim, Suriye'ye karşı sefere çıkan İlhanlı Hülâgû'nun zapt ve yağma alanına girerek, kalleşçe ve acımasızca ele geçirilmiş, onların kısa süre sonra bölgeden ayrılmaları ile de Baybars'ın kontrolüne girmiştir. Anadolu seferi sonrası Baybars'a kısa süre için bir dinlenme mekânı olan Hârim, 1291'de Haçlılar'ın bir daha dönmek üzere Akkâ'dan kovulmalarına ve sonrasına kadar da bir müddet daha Memlükler'in egemenliği altında kalmaya devam etmiştir. Hârim kalesi 1098-1291 yılları arasındaki Haçlı Seferlerindeki mücadeleleri anlatan bir kilometre taşı olmakla

kalmamış, Moğol istilası sırasında da katliam ve yıkımlara şahit olmuştur. Son olarak Anadolu seferi dönüşü esnasında Baybars'ı kısa bir süre misafir eden kale, döneme ışık tutan bir ayna olmuştur.

Kaynakça

- Altan, Ebru, "Yağısıyan", *DİA*, İstanbul 2013, c. XLIII, s. 178.
- Asbridge, Thomas, *Haçlı Seferleri*, çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014.
- Aştîyânî, Abbâs İkbâl, *Târih-i Moğol*, Tahran 1365.
- Bezer, Gülay Öğün, "Şeyzer", *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 106.
- Bosworth, C. E., *İslâm Devletleri Tarihi*, çev.: M. İpşirli- E. Merçil, Ünal Matbaası, İstanbul 1980.
- Bundârî, *Senâ el-Berki's-Şamî*, nşr. Ramazan Şeşen, Beyrut 1971.
- Cahen, Cl., *La Syrie du Nord*, Paris 1940.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, (1118-1146)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, tahk.: İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1418/1997.
- el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, çev.: Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- el-Halebî, *Nehru'z-Zeheb fî Tarihi Haleb*, Halep 1419.
- el-Ömerî, İbn Fazlullah, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr: Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır*, Kahire 1413/1992.

Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu: Atilla Cengiz, Timur*, çev.: Reşat Uzmen, İstanbul 1980.

....., *The Sum of History*, The Church Army Press, Oxford 1951.

Hamdullâh-i Müstevfî, *Târîh-i Güzâde*, nşr.: Abdülhüseyn-i Nevâî, Tahran 1339.

Hayton, Korykoslu, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, çev.: Altan Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

Hillenbrand, Carole, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseyni, Melisa Matbaacılık, 1. Baskı, İstanbul 2015.

Holt, P. M., *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, çev.: Özden Arıkan, Numune Matbaacılık, İstanbul 1986.

Honigmann, E., *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev.: Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

Irwin, Robert, *The Middle East in the Middle Ages, the Early Mamluk Sultanate, 1250-1382*, Kent 1986.

İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, tahk.: Halil Şahâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1408/1988.

İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beril Matbaası, Leiden 1889.

İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk.: Ahmed Abdulvahhab Fetîh, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1413/1992.

İbn Şeddâd, Bahâeddin, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye (Sîretu Selâhaddin el-Eyyûbî)*, tahk.: Cemâleddin eş-Şeyyâl, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1415/1994.

İbn Şeddâd, İzzeddin, *el-A'lâku'l-Hatire fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, nşr.: Sami ed-Dehân, Dımaşk 1375/1956.

İbn-i Kadî Şühbe, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, İstanbul: Nurosmaniye Kütüphanesi, Yeni Kayıt: 2906, Eski Kayıt: 3410, vr. 94.

İbnu'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep fî Tarîhi Halep*, tahk.: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, yy.

....., *Zübdetü'l-Halep fî Târîhi Halep*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.

İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, tash.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.

İbnu'l-İbrî, Ebu'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, çev.: Şerafettin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

İbnu'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk libni'l-Kalânîsî*, tahk.: Süheyl Zekkâr, 1. Baskı, Dımaşk 1403/1983.

İmâdüddin el-İsfahânî, *Harîdetü'l-Kasr*, nşr.: Şükrî Faysal, Dımaşk 1375/1955.

Jackson, Thomas, "Concept of a Crusaid", *River Academic Journal*, c. V, sayı: 2 (2009).

Karakuş, Nadir, *Haçlı Seferlerinde Haşhaşîler*, Mana Yayınları, İstanbul 2018.

Kesik, Muharrem, "Muînüddin Süleyman Pervâne", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 92.

Khowaiter, Abdul-Aziz, *Baibars the First: His Evdeavours and Achievements*, London 1978.

Komnena, Anna, *Alexiad: Malazgirt'in Sonrası*, çev.: Bilge Umar, İstanbul 1996.

Kök, Bahattin, "Mevdûd b. İmâdüddin Zengî", *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 430.

Kratschkovsky, Ign., "Usâma b. Murshid", *EP*, c. VIII, s. 1047-1048; Küçüksipahioğlu, Birsal, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi (1109-1187)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

Lamb, Harold, *Selahaddin Eyyubi ve Haçlılar*, çev: Sinem Ceviz, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2017.

Lane- Pool, Stanley, *Saladin and the Fall of the Jerusalem*, Londra 1898.

Lewis, Bernard, "Saladin and Assassins", *Bulletin of Oriental and African Studies*, University of London, Cambridge 1953.

- Madden, Thomas F., *The Concise History of the Crusades*, Third Edition, Londra 2013.
- Makrizî, *İttiazü'l-Hunefâ*, nşr. M. Hilmî M. Ahmed, Kahire 1416/1996.
- Mukaddesî, *İslâm Coğrafyası (Ahsenü't-Tekâsim)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.
- Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi*, çev.: Ali Öngül, İzmir 2000.
- Nicholson, R., *Tancred*, Chicago 1940.
- Nicolle, David, *İkinci Haçlı Seferleri 1148*, çev.: L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2014.
- Özaydın, Abdülkerim, "Asya", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 521.
-, "el-Melikü'z-Zâhir, Gâzî", *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 83-84.
- Paine, Mike, *Haçlı Seferleri*, çev.: Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2011.
- Polat, Ziya, "Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs Haçlı Krallığı ile Yaptığı 576/1180 Yılı Anlaşması", *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, (Summer 2016), 16:1, ss. 1-22.
- Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, çev.: İsmail Aka ve diğerleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Riddle, John M., *History of the Middle Ages*, Rowman&Littlefield Publishers Inc., Lanham 2008.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- Schlumberg, G., *Campagnes du Roi Amaury I er de Jarusalem*, Paris 1906.
- Sevim, Ali, "İbn Münkız", *DİA*, İstanbul 1999, c. XX, s. 221-22.
-, "Rıdvan b. Tutuş", *DİA*, İstanbul 2008, c. XXXV, s. 50-51.
-, *Anadolu Fâtihî Kutalmışoğlu Süleyman Şah*, Ankara 1990.
- Sıbt İbnu'l-Cevzi, *Miratu'z-Zaman fi Tevarihî'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekat vdğ. Dımaşk 1434/2013.

- Spuler, B., *İran Moğolları*, çev.: Cemal Köprülü, Ankara 1957.
- Stevenson, W. B., *The Crusaders In The East*, Cambridge At The University Press, Cambridge 1907.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1969.
- Şeşen, Ramazan, "Âdîd- Lidînillâh", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 374-75.
-, "Selâhaddîn-i Eyyûbî", *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVI, s. 339.
-, *Selahaddin Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Melikü'z-Zâhir", *İA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 683-684.
- Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev.: Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Üsâme b. Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr, İbretler Kitabı*, çev.: Yusuf Ziya Cömert, Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012.
- Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, tahk.: Ferid Abdülaziz el-Cündî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.
-, *Mu'cemü'l-Üdebâ: İrşâdü'l-Erîb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Yelin, Konstantin, *İsma'ilis and Crusaders in Syria, Medieval Diplomacy*, Cambridge 2006, 15;
- Yiğit, İsmail, "Kinnesrîn", *DİA*, Ankara 2002, c. XXV, s. 420.
- Yuvalı, Abdülkadir, "Hülâgû", *DİA*, İstanbul 1998, c. XVIII, s. 474.
- William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev.: Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, Columbia Universty Press, New York 1943.